

BÜKY LÁSZLÓ

EMLÉKEZÉS DEME LÁSZLÓRA

Pécel, 1921. november 14. – Budapest, 2011. június 6.

Bizonyára van a tisztelt jelenlévők közül, akinek csupán egy régebben hallott hang a Kossuth rádióban, vagy egy monográfiának, egy tanulmánynak – személyében ismeretlen – szerzője Deme László, aki itt született Pécelen, aki elemi iskolát és négy polgári osztályt is itt járt. Édesapja, Deme László 1926 és 1959 közt református lelkésze volt Pécelnek, illetőleg 1952–1959 között esperes rangja is volt. Édesanyja, Hefty Mária a nyári szünetekben angolra tanította, hogy felvegyék az angol internátusba Sárospatakon. Az egyetemet a legendás Eötvös-Collegium tagjaként végezte.

Mint a bölcsészek közül annyian, Deme László is írt fiatal korában, versei Csillagszóró címen jelentek meg (Deme 1939). E konferencia helyének szelleme megkívánja, hogy megemlítsük: Szemere Pál is kiadott poétai zsengéket.

Ami Deme Lászlónak a magyar szakra vonatkozó tanulmányait illeti: az egyetemen csupán Horváth Jánost és Pais Dezsőt hallgatta, a kollégiumban Keresztury Dezső, Bárczi Géza, Lakó György, Hadrovics László tanította. „Egyszer csak Ligeti Lajos raporra rendelt, és számon kérte: miért nem nyelvészkedem, ha egyszer a felvételin kiderült, hogy ez engem érdekel. – Az így felvett kapcsolatot igyekeztem elaltatni” – írja visszaemlékezésében (Deme 1991a: 11), aki ekkor már Sági Istvánhoz járt, s hogy ő aláírja indexét, bevágta a Gombocz-fonetikát. Valahogyan nem sikerült a dolog elaltatása, hiszen „Bárczi Géza ugyanis az *elnáspá(n)gol* etimológiáját róttá ki rám” (Deme 1991a: 11). A bölcsészettan-hallgató eleget tett a feladatnak, s talán nem is rosszul, hiszen dolgozata meg is jelent a Magyar Nyelvben (XXXVII [1941.], 189–90), bár a TESz. nem fogadja el a szófejtést. Jelentős volt pályaalakulásában, hogy Szabó T. Attila mint vendégtanár nyelvjáráskutató tanfolyamot indított, amelyre beiskolázták, majd kutatói ösztöndíjat kapott.

A mindössze egy esztendővel fiatalabb Rácz Endre (1922–1992) így emlékezik vissza hallgatótársára: „Másodéves volt, és szinte mindent tudott, vagy – következtetett” (Rácz 1991: 226), felkészültségét jelzi, hogy 1941 őszén pedig az akkor már III. éves hallgató a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének díjas egyetemi gyakornoka, aki fonetikát tanított.

Deme László mindezek után nem tudta, és nyilván már nem is akarta „elaltatni” a nyelvészettel való kapcsolatát. A mai oktatási rend szerint ekkor második évfolyamú hallgató lett volna, első monográfiájának (A hangátvetés a magyarban, 1943) megjelenésekor pedig negyedéves (l. Mikola 1980–1981: 8).

A háború vége felé egy ideig tagja a Prónay Különítmény Görgey Artúr Egyetemi Zászlóaljnak, ennek történetét Csohány Endre írta meg Deme Lászlót többször említve (1988: 81, 131, 153, 232–3, 237). Ez a zászlóalj a nyilasok, a németek ellen folytatott partizánakciókat a Prónay-különítmény égisze alatt. Egy szovjet felderítő zászlóaljjal is együttműködtek a Börzsönyben, bár végül szovjet fogságba estek az ún. Kelemen-csoport (Deme is ide tartozott) kivételével. 1972-től a Görgey-zászlóalj tagjai partizánnak minősültek, így Deme László is.

1949-ben megbízást kap a Magyarságtudományi Intézet felszámolására és a Kelet-európai Tudományos Intézetben belül létesítendő Nyelvtudományi Munkaközösség megszervezésére, Benkő Loránd, Kálmán Béla, Lőrincze Lajos, Szabó Dénes és mások a munkatársak. A későbbi Nyelvtudományi Intézetnek e munkaközösség volt az előzménye (további részleteket ld. Deme 1991b). Ez időben az országos kommunista nyelvészaktíva vezetője és a Magyar Nyelvtudomány Társaság titkára is, 1951 tavaszán kizárták a központi pártiskoláról (második házasságából származó egyik fia, dr. Deme Péter szerint) éppen házasságával kapcsolatban, majd a Magyar Dolgozók Pártjából is ki lett zárva az 1947. évi választásokkal kapcsolatos viselt dolgai miatt. Bizonyára mindennek háttérében a családi háttér is sokat számított az akkori időkben.

Szépe György (2001: 1358–9) említette nyelvészélményei kapcsán:

„[A Nyelvtudományi Intézetben] Deme László volt a sztár. Máig emlékszem egy-egy frappáns megfogalmazására; Deme abban a körben kiemelkedett, üstökösnek tűnt. Akik akkor ismerték a nyelvészetet (és később nem, például a filozófus-szociológus Szalai Sándor), azokat nem lehetett arról lebeszélni – nem is akartuk lebeszélni –, hogy a magyarországi nyelvészet csúcsa Deme László, aki szerintünk is a leggyorsabb elme volt. Nagy hatással volt ránk, nem feltétlenül úgy, hogy mi azt elhittük, hogy az [ti. amiről beszél] így van, hanem azt mutatta meg, hogy milyen problémák akadnak abban a feladatban, hogy a magyar nyelvjárásokat kell gyűjteni.”

Deme többször megírta, hogy gondolkodásmódjára Pais Dezső hatott, aki egyetemi tanáraként, intézetbeli szakirányítójaként és szerkesztőként folyamatosan hatása alatt tartotta, akinek gondolkodási módszerét köszönheti. Immár tudománytörténeti érdekesség, hogy Gombocz Zoltán „letisztított merevsége”, Laziczius „tudományos merevsége” és a Csűry Bálint által a történetiségnek és a leírásnak „merev szétválasztása” nem vonzotta a nyelvészeti pályán induló Deme Lászlót, amiként Arany A.[lbert] László „merev képletei és papirosízű következtetései” sem (Deme 1991a: 13–4). Ámbár – a Horatiustól való szállóige szerint *grammatici certant* – saját pályaképéről írva ezt mondja Elekfi László (1991: 29): „Deme László a rendszerezésben és a magyar nyelv, a beszélt (illetve hangosan olvasott) magyar szöveg szabályainak ismeretében egyik mintaképem, de rendszerezését több ponton merevnek tartom, és ezért vitatom” (NB. Elekfi László kortárs: 1920–2018). Az ugyan véletlen is lehet, hogy Elekfi szintén a *merev* szót használja, de a megjegyzés jelzi, hogy a kortársak, akiknek nem kis köre az újgrammatikus iskola utóhatásának arra a hagyományára építkezett, amely a magyar nyelvészeti tudományosságban akkortájt élt, több nézetrendszer szerint igyekezett tájékozódni. Többek jutottak el a nyelv rendszerszerűségeinek kérdéseire, így Deme László is; voltak nyelvészek, akiket a formalizmus divatszele sodort innen tova, s voltak, akiket – Deme László ezek közé tartozik – az érdekelt: mire való a nyelv, hogyan használja ezt a beszélő, az ember.

A Nyelvtudományi Intézet volt Deme László munkahelye 1970-ig, innen ment el közben vendégprofesszornak Pozsonyba, a Komenský Egyetemre (1964–1969). 1970-től a József Attila Tudományegyetem professzora és az Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék megalapítója. 1977 és 1981 között a Magyar Nyelvészeti Tanszék vezetője volt nyugdíjba vonulásáig.

Ennyi az életpálya rövidre fogva. Munkásságából – ötszáznál több tétel – csupán néhányat említek: A hangátvetés a magyarban (1943); A magyar nyelvjárások néhány

kérdése (1953); Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái (1956); A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez (1959); Helyesírási rendszerünk logikája (1965); Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata (1971). És mindenképpen ide kívánkozik még az Imre Samu társszerkesztővel jegyzett A magyar nyelvjárások atlasza I–VI. (1968–1977) is.

Volt szerencsém Deme Lászlóval számos évig Szegeden közös munkaszobában dolgozni – ezért dedikálta egyik könyvét így: „Büky Lászlónak a harmonikus együttműködés[,] sőt együttélés jegyében, szíves barátsággal[,] 1980. III. 5. Deme László” –, nos: emez együttélés alatt talán másoknál közelebbi képet tudtam volt alkotni a tudósról és emberről (Büky 2002). Munkássága sok mindenben meghatározta a kutatást, illetőleg hozott a maga területén el nem évülő eredményeket. A nyelvjáráskutatásra, a helyesíráásra, a leíró mondattanra és hangtanra gondolok elsősorban, de a magyar élőbeszéd gyakorlati művelésére úgyszintén.

(Első változatban megjelent: Balázs Géza szerk., A péceli kiskastélyos világ [Rádayak, Szemere, Kölcsey]. Magyar Szemiotikai Társaság – IKU – Inter Nonprofit Kft., Budapest, 2016. 135–9. A szerk.)

Szakirodalom

- Békési Imre 1992. Deme László 70 éves. *Magyar Nyelv* 88: 242.
- Bolla Kálmán (szerk.) 2000. *Deme László – Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások* 9., h. n. [Budapest], Eötvös Loránd Tudományegyetem, Fonetikai Tanszék.
- Büky László 2002. Deme László nyolcvanéves. *Magyar Nyelvőr* 126: 129–30.
- Csohány Endre 1988. *Ha ég a ház*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Deme László 1939. Kiss András – Deme László – Takács Zoltán: *Csillagszóró*. Rácz István Nyomda, Sárospatak.
- Deme László 1977. Nyíri Antal köszöntése (1977. márc. 10.). *Néprajz és Nyelvtudomány* 21: 5–8.
- Deme László 1991a. Válaszok a nyelvtudományról – egyes szám, első személyben. In: Sz. Bakró-Nagy Marianne – Kontra Miklós (szerk.): *A nyelvészetről – egyes szám, első személyben*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 9–18.
- Deme László 1991b. Tudománytörténeti adalékok. In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. [kiadó nélkül], Budapest, 138–45.
- Deme Péter dr. magánlevele, 2015. augusztus 29.
- Elekfi László 1991. Kerülő utakon – előre. In: Sz. Bakró-Nagy Marianne – Kontra Miklós (szerk.): *A nyelvészetről – egyes szám, első személyben*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 19–30.
- Mikola Tibor 1980–1981. Deme László köszöntése. *Néprajz és Nyelvtudomány* 24–5: 7–12.
- Rácz Endre 1991. Az újgrammatikától az új grammatikáig avagy az analógia szerepe a nyelvészség válásában. In: Sz. Bakró-Nagy Marianne – Kontra Miklós (szerk.): *A nyelvészetről – egyes szám, első személyben*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 225–30.
- Szabó József 1992. Deme László hetvenéves. *Magyar Nyelvőr* 116: 245–7.
- Szépe György 2001. Születésnap beszélgetés Szépe Györggyel: gondolatok a nyelvtudományról, nyelvészeti nézeteinek és tevékenységének alakulásáról, a tudományszervezésről. In: Andor József – Szűcs Tibor – Terts István (szerk.): *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára*. Lingua Franca Csoport, Pécs, 1357–403.